

О. М. Гурова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

**Семантика слів *дитя*, *дитина*
як репрезентант класифікаційних характеристик віку дитини**

Гурова О. М. Семантика слів *дитя*, *дитина* як репрезентант класифікаційних характеристик віку дитини. У статті на основі аналізу значного обсягом мовного матеріалу, представленого в різного типу лінгвістичних словниках, етнографічних збірниках, з'ясовано особливості семантики слів *дитя*, *дитина* в контексті народних уявлень про стратифікацію вікових періодів життя людини; простежено словотвірну продуктивність коренів *-дит-/-діт-*; звернено увагу на оцінний потенціал утворених словоформ; уточнено семантичну структуру слова *дитина* як складника лексико-семантичної організації сучасної української літературної мови; виявлено й розглянуто відбиття в семантиці лексеми *дитя* її первісного значеннєвого потенціалу.

Ключові слова: лексико-семантична група, лексема, слово, етимологія, семантика, експресивність.

Гурова О. М. Семантика слів *дитя*, *дитина* как репрезентант классификационных характеристик возраста ребенка. В статье на основе анализа значительного по объему языкового материала, представленного в различных лингвистических словарях, этнографических сборниках, выясняются особенности семантики слов *дитя*, *дитина* в контексте народных представлений о стратификации возрастных периодов жизни человека; прослеживается словообразовательная продуктивность корней *-дит-/-діт-*; обращается внимание на оценочный потенциал образованных словоформ; уточняется семантическая структура слова *дитина* как составляющей лексико-семантической организации современного украинского литературного языка; выявляется и рассматривается отражение в семантике лексемы *дитя* ее первоначального смыслового потенциала.

Ключевые слова: лексико-семантическая группа, лексема, слово, этимология, семантика, экспрессивность.

Hurova O. M. The semantics of words *дитя*, *дитина* as a representant of qualificational characteristics of age. On the basis of the analysis of different linguistic material presented in various types of linguistic dictionaries, ethnographic collections, the author of the article has revealed features of the semantics of words *дитя*, *дитина* in the context of common perceptions about stratifications of age periods of human life; has traced the word creative performance of roots *-дит-/-діт-*; has drawn attention to the estimate potential of generated word forms; has clarified the semantic structure of word *дитина* as a component of lexical-semantic organization of modern Ukrainian literary language; has identified and considered the reflection of original semantic potential in the semantics of the word *дитя*.

Keywords: lexical-semantic group, lexeme, word, etymology, semantics, expressiveness.

Вікові періоди життя людини представлені в лексико-семантичних підгрупах «діти», «молодь», «дорослі» та «старі» в їх поняттєво-пізнавальній цілісності й парадигмальній організації. З-поміж них в українській мові вирізняється підгрупа «діти» як найбільш розгалужена. За нашими спостереженнями, до її складу входять понад 600 назв. Базовим сегментом підгрупи є номінації *дитя*, *дитина* та похідні від них.

Мовознавці вже зверталися до аналізу номінацій із загальним значенням «дитина». У полі зору дослідників перебувають питання етимології слів *дитина*, *дитя*, *діти* [9; 28], семантики окремих назв, з'ясування особливостей наповнення лексико-семантичних груп і семантичних полів на позначення осіб дитячого віку [5; 16; 17; 19; 20], визначення впливу лінгвальних та екстралінгвальних чинників у називанні дітей [18], аналіз лексичної репрезентації концепту «дитина» та характеристики національної специфіки в найменуванні дітей [1; 3; 4; 7; 8; 14; 15]. Але чимало важливих аспектів означеної теми залишається все це не дослідженими.

Метою нашої роботи є з'ясування особливостей семантики номінацій із коренями *-дит-/-діт-* (та їх варіантами) як складників української мовної картини світу.

Функціональну значущість таких номінацій та їх закоріненість в історичні контексти української мови підтверджують матеріали, представлені в Словнику української мови XVI–XVII століття. Тут знаходимо численні назви на кшталт *дети*, *детина*, *детище*, *детище*, *детки*, *деточки*, *детьки*, *детя*, *детятко*, *детя*, *детище*, *диге*, *диги*, *дигище*, *диги*, *дигище*, *дигки*, *дигоньки*, *диги*, *дигя*, *дигятко*, *дітина*, *дітіна*, *дїтвак*, *дїти*, *дїтина*, *дїтинка*, *дїтки*, *дїтоньки*, *дїтонькы*, *дїточки*, *дїточкы*, *дїтьвак*, *дїтьки*, *дїтя*, *дїтятко*, *дїтя* [23]. Таким само словотвірно різноманітним і багатим є мовний матеріал, що належить до нової української літературної мови. Наведемо кілька репрезентативних прикладів: *детва*, *дике*, *дикетко*, *дикеточко*, *динча*, *дитва*, *дитворія*, *дитвуреча*, *диге*, *дитина*, *дитинка*, *дитинька*, *дитиночка*, *дитинсько*, *дитинуня*, *дитинча*, *дитинчатко*, *дитиня*, *дитинятко*, *дитюк*, *дитя*, *дитятейко*, *дитятенько*, *дитятко*, *дитятойко*,

дитятонько, дитяточко, дітва, дітвак, дітваки, дітвача, дітвачок, дітвора, дітворня, дітейко, дітеска, діти, дітина, дітинка, дітинойка, дітиночка, дітинча, дітиска, дітиська, дітище, дітітко, дітка, дітки, дітко, дітлах, дітлахи, дітлашня, дітонька, дітоньки, дітонько, діточки, діточко, дітя, діятко.

Ядерною лексемою означеної лексико-семантичної підгрупи в сучасній українській літературній мові є *дитина*. Академічний тлумачний словник української мови (в 11-ти томах) фіксує такі її лексико-семантичні варіанти: 1. Маленька дівчинка або маленький хлопчик. // перен. Про наївну, недосвідчену людину. 2. Син або дочка незалежно від їх віку. 3. чого, перен. Той або те, що успадкували характерні риси своєї епохи, свого середовища і т. ін. [24:287]. У двадцятитомному словнику української мови подана дещо розширена семантична структура слова: крім відзначених вище, наведено ще одне значення – «ласкаве звертання до молодої людини» [25]. Як бачимо, лексема *дитина* містить різні значення, що вказують як на вікову характеристику дитину (маленька дівчинка або маленький хлопчик), так і на родові зв'язки (син або дочка незалежно від їх віку). Ілюстративний матеріал, поданий в академічних словниках, свідчить, що значення «маленька дівчинка або маленький хлопчик» стосується дитини перших п'яти-семи років, тобто того віку, після якого хлопчик або дівчинка набувають нового соціального статусу. Він виявляється в зміні соціальних ролей дитини: її віддають у найми, дитина йде до школи, виконує найлегшу господарську роботу, тобто гра для неї не є єдиним визначальним соціокультурним критерієм.

В українській народній культурі представлені численні номінації, що вказують на зміну соціального статусу дитини. «На Житомирському Поліссі дитину 5–6 років називали «гусячий (свинячий) пастух», 6–7 – «телячий», 8–10 років – «овечий пастух». Дівчинку 5–7 років називали «нянька», «швачечка», «пряшечка». Збірною назвою для означення дітей 7–10 років (Коростенщина) був термін «габелки» [30:55]. Зі зміною соціального статусу дитини змінюється і її вікова характеристика. Окремі діалектно-культурні масиви України зберегли надзвичайно цікаві й важливі свідчення специфіки етнокультурної вікової диференціації процесу дорослішання дитини. «Від початку «пастушого» віку до дітей застосовували збірну назву «виросток», «виросточок», «недоросток»; не називали їх дітьми. Загальними назвами за ознаками статі були терміни «хлопець», «хлопчище» (хлопець після 10 років), «дівчина», які конкретизувалися у відповідних означеннях: «парубочок», «підпарубочок», «півпарубка»; «дівочка», «півдівка», «піддівка» [30:57]. Такий погляд на особливості вікової диференціації дитини представлений у розвідці Н. Аксьонові «Ініціація через гру», у якій автор пише: «вже після семи років діти набували соціальних визначень – «хлопчику вдягали штанці (погонич), а дівчинці пов'язували запаску (пряха)». Діти починали становити відповідну соціальну верству, так з 7 років дитина змінює свій соціальний

стан, й, відповідно, назву – «парубочок, підпарубок, дівочка, півдівка, виросточок», «підвусний, піддівоча, підліток, підпасич». Дитина, починаючи з 7 років, певною мірою вважалася «дорослою» – дівчата і хлопці вікової групи від 8 до 12 років мислилися як члени певно оформленої громади» [2:160–161].

Матеріали української етнології свідчать про те, що значення «маленька дівчинка або маленький хлопчик» стосувалося називання дитини до досягнення нею п'яти-семи років. «В українській народно-християнській традиції дитину-покійника (від «народження» аж до 7-річного віку – «малих дітей») клали не на лаві, як дорослого покійника, а на столі, мотивуючи тим, що «вона ще ангел». «Мерцеві до семи літ справляють дитячий похорон і люде кажуть, що «вмерла дитина» [31:73].

Причому верхня межа «маленька дитина» в різних культурних діалектних масивах України визначалася по-різному. Так, наприклад, «західноукраїнська традиція фіксує верхню хронологічну вікову межу категорії «малих дітей» – від п'яти до семи (восьми) років і, відповідно, регламентує поведінку учасників ритуалу: «... за малим гріх плакати, бо то ангіль, то сі утопит у слезах. До вісім рік – то ангіль; до вісім рік і читають, що «младенец», то значит ангіль, а як уже 8 рік мине, то уже каже: «по гільом душі», шос собі нагілау, ис тим идеш» [31:74]. Поховальний обряд фіксує виразне «розрізнення між віковими категоріями «малі діти» і «підлітки». Підліткова категорія, певною мірою зберігаючи ознаки «недорослості», усе ж тяжіє до вікової верстви дорослих (категорії молоді), що має свій вияв у «весільних» елементах поховального обряду [31:81].

Усе відзначене вище дозволяє дійти висновку, що стратифікація семантичної структури слова *дитина* повинна бути здійснена з урахуванням функціональних контекстів, у яких слово *дитина* має й інше значення. В українській мові слово *дитина* є репрезентантом родової характеристики віку дитини до досягнення нею 14–16 років, тобто до того періоду, коли дитина не перейшла до вікової групи «молодь».

У контексті всього сказаного з метою увиразнення семантики української назви *дитина* звернімо увагу на особливості лексикографічної кодифікації слів *ребенок* и *дитя* в російській мові в давніх і нових словниках. Словник В. Даля тлумачить семантику й першого, і другого слів як таку, що позначає дитину до досягнення нею 14–16 років: «ребенком зовут младенца, отрока или отроковицу, до юношества» [10], слово *дитя* називає осіб «до 14 або 16 років, коли дитинство переходить у юнацтво» [10]. Сучасні ж російські словники фіксують звужено вікове значення слова *дитя* та *ребенок*: *дитя* – це «мальчик или девочка младшего возраста; маленький ребенок» [11], *ребенок* «мальчик или девочка в раннем возрасте, до отрочества» [11]. Подібний принцип вікової характеристики дитини використано й білоруській мові: *дзіця* (*дзіцё*) «малалетні хлопчык або дзяўчынка (ад нараджэння да падлеткавага ўзросту) [27].

Натомість словник болгарської мови має ширше значення: *detè* – «неврѣстен човек до юношеска възраст» [6:348].

Ураховуючи прокоментоване вище, можна відзначити одну характерну особливість сучасного юридичного розуміння поняття «дитина» на тлі його сприйняття в народній культурі. В останній дитинство відмежовувалося від юності, а дитина – від юнака (парубка, дівчини). Згідно із сучасним юридичним визначенням, «правовий статус дитини має особа до досягнення нею повноліття, і відповідно «неповнолітньою вважається дитина у віці від чотирнадцяти до вісімнадцяти років», «малолітньою вважається дитина до досягнення нею чотирнадцяти років» [21].

Властиве для сучасної української літературної мови слово *дитя* в процесі свого історичного розвитку зазнало виразних семантичних змін. Номінація *дѣтя*, – зауважує Колесов, – це «найдавніше й найдостовірніше з усіх слів, що позначали дитину. Своєю формою середнього роду й належністю до архаїчної системи відмін (з основою на приголосний: *дѣтяте*) воно вказує на те, що в тільки-що народженому члені раніше не розрізняли статі й не звертали уваги на подробиці віку» [13:87]. Уже в давньоруській мові слово *дѣтя* сформувало кілька загальномовних значень, які збереглися й сьогодні в сучасній українській мові: дитя, немовля; отрок, юнак; син або дочка, безвідносно до віку [26:799]. Матеріали словника І. Срезневського певною мірою спростовують тезу О. Трубочева, згідно з якою *дитя* характеризує «обмеження у вживанні цього терміна, який відношення тільки до малолітніх нащадків, немовлят, водночас як для більш старшого віку протиріччя між формою середнього роду й позначенням живої істоти стає вже неприпустимим» [28:36].

Звернімо увагу на один характерний момент семантичної кодифікації слова *дитя* в українській мові. Словник української мови описує слово *дитя* як зменшено-пестливе до *дитина* [24:288; 25]. Як бачимо, неконотоване значення «маленька дівчинка або маленький хлопчик» у словнику не представлено, хоча Б. Грінченко, укладач «Словаря українського языка», використовував слово *дитя* для тлумачення окремих назв, належних до аналізованої лексико-семантичної підгрупи, саме в його давньому непроакцентованому в емоційно-експресивному плані значенні (наприклад, паненя – «барское *дитя*» [22:92]).

Корінь *-дит-/-діт-*, успадкований від праслов'янської епохи, в українській мові є продуктивним, про що свідчать численні похідні, які входять до словотвірних гнізд із вершинами *дитина* та його фонетичного варіанта *дітина* (*дитинка*, *дитинька*, *дитиночка*, *дитинсько*, *дитинуня*, *дитинча*, *динча* (фонетичне скорочення від дитинча), *дитинчатко*, *дітинка*, *дітинойка*, *дітиночка*, *дітя* та його фонетичних варіантів *дітя*, *діке*, *деця*, *діте* (*дитиня*, *дитинятко*, *дитятейко*, *дитяченько*, *дитятко*, *дитятойко*, *дитятонько*, *дитяточко*, *дитюк*, *дитище*, *дітітко*, *дітка*, *дітко*, *дітище*, *дікетко*, *дікеточко*, *дітонька*, *дітонько*, *діточко*, *дітя*, *дітятко*, *детище*, *детятко*, *детище*, *дітейко*, *дітвак*, *дітвача*, *дітвачок*, *дітлах*).

Поява та продуктивність численних номінацій зі зменшено-пестливими суфіксами на позначення широкого кола явищ дійсності, у тому числі й дитини (*дитинка*, *дитинька*, *дитиночка*, *дитинча*, *дитинчатко*, *дитинятко* та ін.), спричинена, крім усього іншого, особливостями ментальності українців, лагідністю й пестливістю – ознаками, притаманними національному характеру, культом «серця» в народному житті, надзвичайною цінністю дитини для сім'ї, роду й народу в цілому; «у давнину дітей звали «Божою рососою», бо вони «зрошують», звеселяють життя; поява дитини – це благословення Боже» [12:184]. Звернімо увагу на те, що такі зменшено-пестливі форми стосуються називання й маленької дитини, і сина або дочки безвідносно до віку. Оцінний потенціал таких словоформ зафіксований у текстах малих жанрових форм, як-от: «дітки плачуть, а в матері серце болить» [29:407], «дитинка спить, а доля її росте» [29:113]. Ця особливість емоційно-експресивної характеристики виявляється й у назвах, що стосуються представників інших вікових періодів, зокрема старих людей. Номінації із пейоративною семантикою є поодинокими (*дітиска*, *дітище*) й не займають важливого місця в лексико-семантичній підгрупі «діти».

Як висновок можна відзначити інтегральний характер семантики слова *дитина*, що відображає номінативну поліфункційність лексеми, уживаної для внутрішнього членування вікових характеристик дитини. Це знаходить своє підтвердження в народній термінології та обрядовій словесності. Семантична розгалуженість слова *дитина* повинна знайти своє належне відображення в тлумачних словниках української мови.

Література

1. Авдеева О. А. Средства выражения концепта «возраст» в английском языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10. 02. 04 «Германские языки» [электронный ресурс] / Ольга Александровна Авдеева. — Санкт-Петербург, 2007. — 220 с. — Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/sredstva-vyrazheniya-kontsept-a-vozrast-v-angliiskom-yazyke> (14.03.2013).
2. Аксьонова Н. Иніціація через гру / Наталя Аксьонова // Народна культура українців : життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. [наук. ред. М. Гримич]. — Т. 1. «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура». — К. : Дуліби, 2008. — С. 160—174.
3. Ашхарава А. Т. Концепт «дитя» в русской языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10. 02. 01 «Русский язык» [электронный ресурс] / Ася Темуровна Ашхарава. — Архангельск, 2002. — 202 с. — Режим доступа : <http://www.disscat.com/content/kontsept-ditya-v-russkoi-yazykovoi-kartine-mira> (14.03.2013).

4. Борисов О. О. Лексична репрезентація концепту 'ДИТИНСТВО' (на матеріалі сучасних лексикографічних джерел) / О. О. Борисов, В. В. Петракович // Вісн. Житомир. держ. ун-ту. — 2008. — Філологічні науки. — Вип. 40. — С. 164—167.
5. Бурячок А. А. Назви спорідненості і свояцтва в українській мові / А. А. Бурячок — К. : Вид-во АН УРСР, 1961. — 150 с.
6. Български етимологичен речник [съставили : Вл. Георгиев, Ив. Гълъбов, Й. Заимов, Ст. Илчев]. — Том I (А—З). — София : Издателство на Българската Академия на Науките, 1971. — 680 с.
7. Велічанова О. В. Концепт ДІТИ у фонді українських паремій / О. В. Велічанова, Н. В. Левун [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://www.ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/71> (17.06.2015).
8. Володарська М. В. Концепт «дитина» в національній картині світу / М. В. Володарська [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://www.philology.kiev.ua/library/zagal/Literaturoznavchi_studii_2013_37_1/117_130.pdf (17.06.2015).
9. Гамкрелідзе Т. В. Индоевропейский язык и индоевропейцы. Реконструкция и историко-типологический анализ праязыка и протокультуры [монография в 2-х ч. ; предисл. Р. О. Якобсона] / Тамаз Валерианович Гамкрелідзе, Вячеслав Всеволодович Иванов. — Тбилиси : Издательство Тбилисского университета, 1984. — 1332 с.
10. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : В 4 т. [електронний ресурс. / В. И. Даль — Режим доступу : <http://slovardalja.net/> (18.10.2015).
11. Ефремова Т. Ф. Новый словарь русского языка. Толково-словообразовательный : В 2 т. [електронний ресурс] / Татьяна Федоровна Ефремова. — М. : Русский язык, 2000. — Режим доступу : <http://www.efremova.info/> (18.10.2015).
12. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / Віталій Жайворонок. — К. : Довіра, 2006. — 703 с.
13. Колесов В. В. Мир человека в слове Древней Руси / Владимир Викторович Колесов. — Ленинград : Издательство Ленинградского университета, 1986. — 312 с.
14. Крючкова Н. В. Концепты возраста (на материале русского и французского языков) : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10. 02. 19 «Теория языка» [електронний ресурс] / Надежда Владимировна Крючкова. — Саратов, 2003. — 133 с. — Режим доступу : <http://cendomzn.ucoz.ru/index/0-19151> (14.03.2013).
15. Литвиненко Ю. Ю. Концепт возраст в семантическом пространстве образа человека в русской языковой картине мира : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10. 02. 01 «Русский язык» [електронний ресурс] / Юлия Юрьевна Литвиненко. — Омск, 2006. — 256 с. — Режим доступу : <http://www.referun.com/n/kontsept-vozzrast-v-semanticheskom-prostranstve-obraza-cheloveka-v-russkoy-yazykovoy-kartine-mira> (14.03.2013).
16. Матвеев В. И. Іменники на позначення дитячого віку / В. І. Матвеев // Культура слова. — 1984. — Вип. 27. — С. 48—53.
17. Остапчук Ю. О. Лексико-семантична група іменників, які позначають осіб дитячого віку [електронний ресурс] / Юлія Олексіївна Остапчук. — Режим доступу : http://www.ahmerov.com/book_1125.html (17.06.2015).
18. Половинко О. О. Лінгвістичні та екстралінгвістичні фактори наповнення семантичних полів у сучасній російській літературній мові (семантичне поле вік) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 02 «Російська мова» [електронний ресурс] / Олена Олексіївна Половинко. — Дніпропетровськ, 2006. — 19 с. — Режим доступу : <http://www.lib.ua-ru.net/inode/p-2/4287.html> (14.03.2013).
19. Проценко І. Ю. Структурно-семантична характеристика лексики на позначення віку людини в іспанській та українській мовах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство» [електронний ресурс] / Ігор Юрійович Проценко. — Донецьк, 2010. — 21 с. — Режим доступу : http://www.google.ru/url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=3&ved=0CCsQFjACahUKewjz3Zu9jGahUJXCwKHau4BVl&url=http%3A%2F%2Ffirbisnbnv.gov.ua%2Fcgibin%2Ffirbis64r_81%2Fcgibirbis_64.exe%3FC21COM%3D2%26I21DBN%3DARD%26P21DBN%3DARD%26Z21ID%3D%26Image_file_name%3DDOC%2F2010%2F10PIYTUM.zip%26IMAGE_FILE_DOWN_LOAD%3D1&ei=HdjVaDMDIm4sQG8ZaQBQ&usq=AFQjCNFHOZIHwS7y54ooqL14tt1C3CYEdA&bv=97653015,d.bGg&cad=rjt (17.06.2015).
20. Семиряк В. Д. Номінація дитини в українській мові [електронний ресурс] / В. Д. Семиряк // Вісник Запорізького державного університету. — 2002. — Філологічні науки. — № 3. — Режим доступу : <http://web.znu.edu.ua/herald/issues/archive/articles/2784.pdf> (14.03.2013).
21. Сімейний кодекс України [електронний ресурс]. — Режим доступу : http://kodeksy.com.ua/simejni_kodeks_ukraini/statja-6.htm (18.10.2015).
22. Словарь украинского языка / за ред. Б. Грінченка [зібрала редакція журналу «Кіевская Старина»; упорядкував, з додатком власного матеріалу, Борис Грінченко] — Том III (О—П) [надруковано з видання 1907—1909 рр. фотомеханічним способом]. — К. : АН УРСР, 1959 — 507 с.
23. Словник української мови XVI – першої половини XVII ст. / НАНУ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича — Випуск 9 (Д—З) — Львів, 2002. — 256 с.
24. Словник української мови : В 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. І. К. Білодід (голова) та ін. — Т. II : Г—Ж / Уклад. : А. П. Білоштан та ін. — К. : Наук. думка, 1971. — 550 с.
25. Словник української мови : У 20 т. / гол. наук. редактор В. М. Русанівський. — Т. 4 : Д—Жучок [електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://lcorp.ulif.org.ua/ExplS/> (18.10.2015).
26. Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка : в 3 т. — Т. 1. А—К / Измаил Иванович Срезневский. — Репринт. воспроизведение : СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1893. — Москва : Государственное издательство иностранных и национальных словарей, 1958. — 49 с. — 1420 стб. — Доп. тит. л. изд. 1903 г. — На рус. яз.
27. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы [електронний ресурс] / пад рэдакцыяй К. Крапівы. — Режим доступу : <http://www.skarnik.by/tsbm/20485> (18.10.2015).
28. Трубачев О. Н. История славянских терминов родства и некоторых древнейших терминов общественного строя [отв. редактор проф. С. Б. Бернштейн] / О. Н. Трубачев. — Москва : Издательство Академии наук СССР, 1959. — 212 с.
29. Українські приказки, прислів'я і таке інше [уклав М. Номис ; упоряд., приміт. та вступна ст. М. М. Пазяка]. — К. : Либідь, 1993. — 768 с.

30. Щербак І. Діти у народній термінології: лексика і символіка / Інна Щербак // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. [наук. ред. М. Гримич]. — Т. 1. «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура». — К. : Дуліби, 2008. — С. 50—60.

31. Щербак І. Обрядові форми статевої ідентифікації дітей / Інна Щербак // Народна культура українців: життєвий цикл людини: історико-етнологічне дослідження у 5 т. [наук. ред. М. Гримич]. — Т. 1. «Діти. Дитинство. Дитяча субкультура». — К. : Дуліби, 2008. — С. 60—81.